

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA FILOZOFIE

Politický rozměr znaku u Barthesa

Political Dimension of Barthes' Theory of Sign

BAKALÁŘSKÁ DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vojtěch Trnka

FILOZOFIE – RELIGIONISTIKA

Vedoucí práce: Mgr. Jan Halák, Ph.D.

Olomouc 2022

Poděkování:

Díky náleží Mgr. Janu Halákovi, Ph.D. za pomoc s výběrem tématu, také za rady a vedení ohledně stylu a podoby práce. Děkuji rodičům, přátelům a blízkým nejenom za duševní podporu v době psaní bakalářské práce.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci na téma „Politický rozměr znaku u Barthesa“ vypracoval samostatně za použití pouze uvedené literatury a zdrojů.

V Olomouci dne 4. 5. 2022

Obsah

1. Úvod.....	5
2. Věda o znacích	6
2.1 Co je to znak?.....	8
2.2 Peircova sémiotická teorie.....	8
2.3 Sémiologická teorie Ferdinanda de Saussura	9
2.4 Arbitrárnost znaku	10
2.5 Proces označování.....	11
2.6 Jazyk a mluva	14
2.7 Konotace a denotace	16
2.7.1 Konotace a denotace v díle Johna Stuarta Milla.....	16
2.7.2 Konotace a denotace u Rolanda Barthesa, Louise Hjelmsleva	17
3. Struktury a systémy	21
3.1 Systém.....	21
3.2 Struktura	22
3.3 Strukturalismus.....	23
4. Mýtus	25
4.1 Struktura mýtu podle Lévi-Strausse.....	25
4.2 Barthesova koncepce mýtu.....	27
4.2.1 Barthesův znak.....	27
4.2.2 Mýtus v kontextu Barthesových <i>Mytologií</i>	28
4.2.3 Koncept, forma, signifikace.....	28
4.2.4 Mechanismus mýtu.....	30
4.2.5 Některé nemytologické systémy.....	32

5.	Politická angažovanost <i>Mytologií</i>	34
5.1	Depolitizace mýtu	34
5.2	Mýty pravicové a mýty levicové.....	36
5.3	Vepsal Barthes do <i>Mytologií</i> svůj vlastní mýtus?.....	36
6.	Revoluce jako literární figura?	38
7.	Závěr.....	39
	Anotace	41
	Summary	41
	Seznam použité literatury.....	42

1. Úvod

Užívání znaků a symbolů je lidstvu vlastní od nepaměti. Od pravěku jsou nám známy ty, s kterými se dennodenně setkáváme i my; značky a ukazatele, náboženské symboly a vyobrazení lidí, zvířat, rostlin. Po vynálezu písma můžeme od starověku pozorovat jak se v dějinách objevují úvahy, jež se snažily tento fenomén popsat a kategorizovat.

Roland Barthes se rovněž věnuje tomuto tématu, a to z perspektivy literárního teoretika, kritika a esejisty. Již tento samotný fakt nám nabízí předpoklad zajímavého a charakteristického úhlu pohledu na věc. Třebaže se Barthes věnoval převážně psaní odborné literatury, pro svůj text využívá nástrojů beletristické tvorby. Tato skutečnost z něj dělá interpretačně náročného autora.

Od akademiků často čekáme jistou politickou neutralitu, nebo přímo apolitičnost. V tomto ohledu by nás Barthesovy *Mytologie* zklamaly, neboť jisté politické ražení v nich je naprosto zřejmé. To by bylo i přijatelné, pokud by se jednalo o čistě esejistický text a šlo by o knižně vydané sebrané spisy, jež byly původně otištěné v časopise. To ale není případ *Mytologií*, v nichž Barthes rozebírá i teorii znaku a snaží se o její syntézu s dříve vydanými úvahami o prvcích středostavovského života ve Francii.

Nezbývá, než se ptát, zdali a nakolik se tyto dva prvky Barthesova psaní, totiž politika a sémiologie, navzájem ovlivňují. Toto bude hlavní z otázek, na které se tato práce bude snažit odpovědět. Cíl této práce tedy budou 1. popsat teorii sémiologie, již Roland Barthes vypracoval v jeho ranějším období, a to v době, kdy jeho kritické eseje tištěné v časopise *Les lettres nouvelles* vyšly v knižním vydání jako *Mytologie*; popsat prameny strukturální analýzy, kterých se dovolává, případně se jimi inspiroval; 2. vzít v potaz politické faktory, které vyvstávají v průběhu *Mytologií*, zjistit, do jaké míry koexistují bok po boku se sémiologickou teorií a zda se navzájem neovlivňují.

2. Věda o znacích

Sémiotika nebo sémiologie je naukou zabývající se znakem a procesy s ním souvisejícími (sémiózou). Ačkoli nejranější úvahy o znaku můžeme vypátrat v antické medicíně a filosofii¹, základy pro její současnou podobu narýsovali nezávisle na sobě americký logik a otec pragmatismu Charles Sanders Peirce a Ferdinand de Saussure.² „Vědu, která studuje život znaků v životě společnosti“, předpovídal švýcarský jazykovědec jako podobor obecné psychologie, jíž je lingvistika samotná jenom součástí.³ Oborem zájmu této obecné vědy tedy není pouze znak jazykový, ale kterýkoliv systém znaků (kupříkladu obrazy, melodie, předměty a jejich rozličné kombinace).⁴ Jelikož Barthes vychází především ze Saussurovy *sémiologie*, tento text propůjčí tomuto autorovi více prostoru.

Sémiotika se liší od sémiologie především jejím historickým a geografickým původem. Peirce v Americe pěstoval *sémiotiku*. Pojem přitom přejal z již zaběhlé tradice studia znaku a pravděpodobně byl seznámen s pracemi Locka, Lamberta a Bolzana na toto téma. Přesto se neostýchal označovat sebe sama za průkopníka této disciplíny.⁵

¹ Eschbach a Trabant, *History of Semiotics* (Amsterdam a Filadelfie: John Benjamins Publishing Company, 1983), 41.

² Eco, Umberto, *Teorie sémiotiky* (Praha:Argo, 2009). 24-27.

³ Saussure, Ferdinand de, *Kurs obecné lingvistiky* (Praha: Academia, 2007), 52.

⁴ Barthes, Roland. *Nulový stupeň rukopisu; Základy Sémiologie*. (Praha: Československý spisovatel, 1967), 61.

⁵ Jakobson, *A Glance at the development of semiotics* (Berlin a Boston: De Gruyter Mouton, 2010), 204-205.

Saussure se v Evropě věnoval *sémiologii* (místy též používal termín *signologie*). Vzhledem k tomu, nakolik se vymyká koncepci autorské linie Locke – Lambert – Bolzano – Husserl – Peirce, se dá tvrdit, že si jejich přínosu ani nebyl vědom.⁶

Často se o obou názvech disciplín hovoří jako o synonymech, avšak lze najít patrné rozdíly v přístupu těch, kteří tendují k jednomu názvu a vyhrazují se tím oproti druhému. Například zastáncům sémiologie je vlastní pouze studium znaků umělých, tzn. těch které mají původ v lidské činnosti. Pro důsledky různých přírodních jevů ani slovo znak neužívají.⁷

Tato tendence je patrná i u Barthes, když se pozastavuje nad tím: „...kolik vskutku *nesignifikativních* polí vlastně za den projdeme? Velmi málo, občas vůbec žádné.“⁸ A dále například: „...moře nepřináší žádné sdělení. Ale kolik sémiologického materiálu najdu na pláži! Vývěsky, slogany, nápisy, ošacení i opálená těla, to všechno pro mne tvoří sdělení.“⁹ Tento sklon zabývat se pouze antropogenními znaky pak daleko důrazněji vyjde na povrch zvážíme-li jeho názor, že význam existuje pouze v jazyce a je velmi těžké si představit jakési označované nacházející se mimo lidskou řeč.¹⁰ Řeč je pro něj ústředním faktorem v práci se znaky. Sémiolog, i kdyby analyzoval zhola nejazykový jev, se nedokáže vyhnout tomu, že by v některé fázi své práce nenarazil na řeč, a to ne ve smyslu vlastní verbalizace, ale přímo v procesu značení. Pokud je něco znakem, řeč je v něm přítomna, byť třeba jen jako jeho označované, nebo jako jeho model.

Přestože je termín *sémiotika* v současné literatuře a na akademické půdě používán hojněji, v této práci se přikloníme spíše k používání výrazu *sémiologie*, neboť je to slovo, jež se vyskytuje v Barthesových dílech. Pokud se v tomto textu vyskytuje druhý název disciplíny, tak je to proto, že ten či onen citovaný autor jej v daném místě použil.

⁶ Tamtéž, 208.

⁷ Eco, 25-26.

⁸ Barthes, Roland, *Mytologie* (Praha: Dokořán, 2018), 170.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Barthes, *Nulový stupeň rukopisu; Základy sémiologie*, 62.

2.1 Co je to znak?

V jeho nejširší definici je znakem cokoli, co přenáší význam. Jelikož absolutně ve všem, co je, může člověk, který se tím zabývá, nalézt význam, je znakem *de facto* cokoli a může mít libovolnou podobu. Pro jeho neuchopitelnost autoři mnohdy sami tápou, jak můžeme vidět z řady širokých definic, jež vznikaly při snaze znak a sémiotiku konceptualizovat. Peirce například uvádí, že znakem je všechno, co jako znak interpretovat lze. Jinými slovy cokoliv, co vstupuje do sémiózy.¹¹ Jindy se semiotik Danesi pozastavuje nad kolegou, jenž žertoval, že sémiotika je vlastně studium věcí, které jsou zajímavé.¹²

Tradičně modely znaku můžeme dělit na dyadické a triadické podle počtu složek, které znaku přisuzují. Triadické mají tu vlastnost, že vydělují (ve Fregově názvosloví řečeno) význam znaku ve vnějším objektu, zatímco dyadické jej spíše neuvádějí, anebo pouze implicitně předpokládají. Triadické modely vyvinuli třeba Peirce nebo Augustin z Hippa.¹³ Příkladem dyadického modelu je sémiologická koncepce Ferdinanda de Saussura představená v posmrtně vydaném *Kursu obecné lingvistiky*.

2.2 Peircova sémiotická teorie

Nyní krátce zmíníme a popíšeme Peircovu teorii znaku. Na rozdíl od Saussura u Barthesa si můžeme být jistí, že s Peircovými spisy seznámen byl. Tedy můžeme rovněž tvrdit, že důvod, proč nakonec stranil více dyadickému modelu Ferdinanda de Saussura, nebyla neznalost Peircovy práce.

Dle Peirce znak „je něco, co pro někoho něco zastupuje...“¹⁴ Tímto míní, že při značení je přítomný *objekt*. Ten ale jako takový nepředstavuje celý znak. Pro tuto roli zavádí prvek, který nějakým způsobem reprezentuje význam. Volí pro tuto část znaku příhodné jméno *representamen*. Peirce tvrdí, že representamen je znak samotný. Je však něčím, co se může dále stát předmětem rozličného výkladu. Representamen může být přejat bez pozměnění významu, ale nemusí tomu tak být. Může se například stát, že interpretovaný význam representamina bude komplexnější. Z tohoto důvodu Peirce

¹¹ Peirce, Charles Sanders, „Grammatica Speculativa“. Esej v *Lingvistické čítanky* [Díl] 1, 1. sv., Bohumil Palek a David Short (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972), 44.

¹² Danesi, Marcel, *Of High Heels, Cigarettes and Other Interesting Things* (New York: Pallgrave Macmillan, 2018), 8.

¹³ Meier-Oeser, Stephan „Medieval Semiotics“. V *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Stanford: Metaphysics Research Lab, 2003).

¹⁴ Palek, *Lingvistické čítanky*, 17.

volí uvést do procesu sémiózy třetí element, tedy *interpretant*. Jak název napovídá jde o složku znaku, která tvoří jeho interpretovaný význam. Je vhodné podotknout, že znak nezastupuje svůj objekt v přímém vztahu, ale nepřímo skrze ideu objektu. Tuto Peirce nazývá *základem (ground) representamina*.¹⁵

Objekt je se znakem v takovém vztahu, že ho některými svými parametry předurčuje. Jakým způsobem se toto podle Peirce děje, není úplně jasné a je předmětem diskuze.¹⁶

Občas se uvádí, že dvojice representamina a interpretantu tvoří analogii se Saussurovým *označujícím* a *označovaným*. Toto pojetí není přesné, právě díky triadičnosti a předpokladu fyzického objektu v Peircově koncepci.

Barthes krom Peircovy terminologie srovnává i tu Hegelovu, Wallonovu a Jungovu. Všichni tito autoři do jisté míry totiž pracovali s konceptem znaku nebo konceptem analogickým (symbol, signál, alegorie). Barthes tvrdí, že znak musí být především určen vztahem mezi dvěma relaty. Na základě analýzy pojmových polí, dochází k tomu, jakým způsobem se názvosloví ostatních autorů liší. Kategorie, pomocí kterých tuto analýzu provádí, jsou například předpoklad existenciálního vztahu k uživateli, předpoklad analogie mezi relaty atd.¹⁷

Toto srovnání je spíše vymezením Saussurovy pozice v širším kontextu autorů než argumentovaný postoj, proč zrovna Saussurův přístup byl pro Barthesa lepší volba jako teoretický základ jeho práce.

2.3 Sémiologická teorie Ferdinanda de Saussura

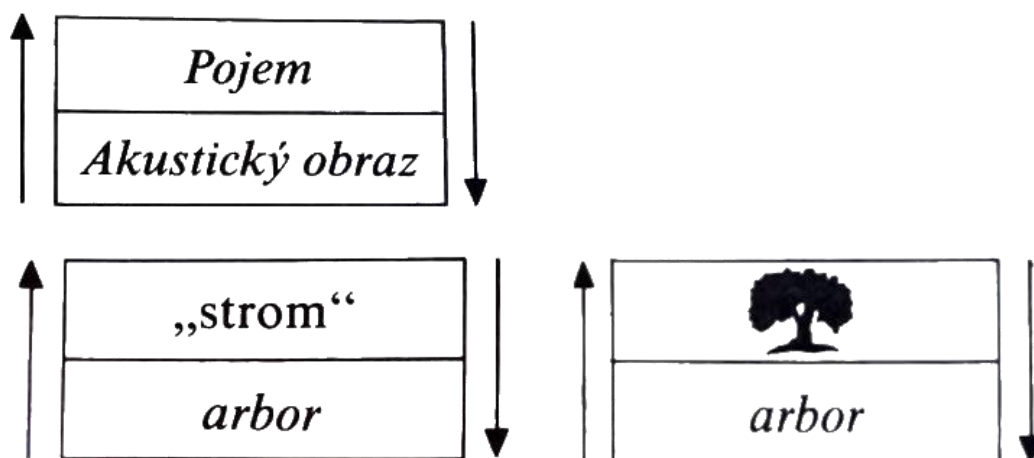
De Saussure se v *Kursu obecné lingvistiky* věnuje výhradně znaku jazykovému. Pronikl do jeho vnitřní povahy a rozdělil ji na dvě části – *označovanou* a *označující (signifié a signifiant)*. V jazyce jsou jimi pojem a akustický obraz, jímž je vyjádřen (nikoliv věc a její jméno jako je tomu částečně u Peirce). Akustickým obrazem je zde myšlen *otisk* vokalizovaného zvuku. Jak autor sám uvádí: „můžeme mluvit sami se sebou nebo si v duchu přeříkávat.“ To znamená, že znak je *psychická jednotka* i se svými dvěma složkami. Navzdory jejich mentální povaze de Saussurovi nepřijde vhodné považovat

¹⁵ Tamtéž, 17-18

¹⁶ Atkin, "Pierce's Theory of Signs". V *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Stanford: Metaphysics Research Lab, 2013).

¹⁷ Barthes, *Nulový stupeň rukopisu; Základy sémiologie*, 81-83.

znaky za abstrakce.¹⁸ Zřejmě proto, aby se mohly stát legitimním předmětem výzkumu vědy o znacích.

Obr 1. Saussure, „Povaha jazykového znaku“ v *Kursu obecné lingvistiky* (Praha: Academia, 2007), 97.

Na de Saussurových obrázcích výše vidíme, jak si podle něho můžeme jazykové znaky představovat. V horní části je vždy označované a v dolní označující. „*Strom*“ v uvozovkách zde znamená totéž jako v ostatních dvou diagramech tzn. pojem, neboli představu stromu. V tomto případě označované, jemuž latinský výraz *arbor* teprve tvoří označující. V české podobě by tento příklad měl podobu „*Stromu*“ jako označovaného a slova *strom* v případě označujícího. Viz obr 1.

V *Kursu* je dualita označovaného a označujícího charakteristickým rysem všech znaků. Saussurov sémiotický model je proto dyadický.

2.4 Arbitrárnost znaku

Dále Ferdinand de Saussure argumentuje pro arbitrárnost znaku. Arbitrárností se rozumí nahodilý vztah mezi označujícím a označovaným. Důkazem mu je, že žádný vnitřní vztah mezi ideou a určitým sledem hlásek v jednom daném slově jednoduše nalézt nelze. Pokud jde o nevokalizované formy komunikace, například společenské gesto, pak jsou dány konvenčně. Fyzický projev takového gesta není nijak závazně určen informací jež například úklona nebo pozdrav předává. Znak je tudíž arbitrární.¹⁹

¹⁸ Saussure, 51, 96-97, 129.

¹⁹ Tamtéž, 97-98.

Proti tomuto tvrzení by mohla zaznít námitka: „Ale co onomatopoické výrazy? Ty se přece takto nechovají.“ Autor *Kursu obecné lingvistiky* není touto výhradou přesvědčen. Zprv by se jednalo pouze o výjimku, zbytek slov, které se mezi citoslovce neřadí, by měly nadále fungovat na principu arbitrárnosti. Za druhé Saussure oponuje, že kdyby byla opravdu citoslovce určená nearbitrárně, tak by se interjekce stejného významu tolik nelišily napříč jazyky.²⁰

Barthes má jisté výtky k arbitrárnosti znaku. Odkazuje se jednak na Émile Benvenisteho a Claude Lévi-Strausse. Co se týče vztahu věci k výrazu, tak v této rovině o arbitrárnosti hovořit lze. Ale bavíme-li se o představě věci (pojmu) a výrazu, tento vztah bývá velmi často silně determinovaný. (Když například vezmeme-li v potaz, že jazyk je vyučován ve své spisovné podobě). Uvážíme-li existenci již zmíněných citoslovců a derivovaných výrazů (jablko a jabloň a podobným způsobem hrušeň, broskvoň atd.), idea čisté arbitrárnosti nám poněkud kolísá. V tomto ohledu je adekvátnější označovat vztah znaků jako *motivovaný* a *nemotivovaný*, či o něm pojednávat jako o kolektivní dlouhodobé smlouvě. Jinými slovy podle Lévi-Strausse arbitrárnosti apriorní, nikoliv aposteriorní.²¹ Volba znaku je nahodilá, ale ve chvíli, kdy se znakem stane, se jeho arbitrárnost vytrácí. Pojem začíná existovat nejen jako součást historického kontextu a jazykového systému, ale též celého *universa jazyka*, tj. ve vztahu ke všem ostatním jazykům.²²

Barthes tedy navrhuje hovořit o dvou druzích sémiologických systémů, a to sice těch, jež jsou arbitrární a motivované a druhých, které jsou nearbitrární a nemotivované. Arbitrárnost je pořád možná, například v systémech, kde je označování výsledkem jednostranného rozhodnutí (a ne smlouvy). Tak je tomu třeba u technického textu. V jazyce znak zhora arbitrární není, ale třeba v módě tomu tak je.²³ Je to dáno tím, že v případě módního časopisu o znakových vztazích rozhoduje úzká skupina jedinců.

2.5 Proces označování

Označování, značení a sémióza jsou pouze různá pojmenování procesu, kdy vzniká znak. Dle Barthesa, který navazuje na Saussurovu dichotomii označovaného a označujícího

²⁰ Tamtéž, 99.

²¹ Lévi-Strauss, Claude, *Strukturální antropologie* (Praha: Argo, 2006), 87.

²² Tamtéž, 91.

²³ Barthes, tamtéž, 93-94.

a přebírá ji pro svou vlastní sémiotickou teorii²⁴, se tomu tak děje v aktu, kdy se obě složky znaku setkávají. Nestává se tak však spojováním (konjukcí) obou, ale, jak si ukážeme později, jejich vydělením. Označující je v tomto ději materiálním zprostředkovatelem označovaného, což je mimochodem jeho jediná konkrétnější charakterizace.²⁵ Jak se v této práci, v podkapitole o systémech, níže dočteme, Saussure pracuje velmi často s pojmem hodnoty. Využívá k tomu četných metafor z oblasti ekonomie (o znaku jako o oboustranné minci, jazyku jako pokladnici, či dědictví). Hodnota výrazu vyplývá teprve až z jeho okolí, tj. přítomnosti druhých znaků. Pokud mluvíme o hodnotě, nemyslíme v tomto smyslu význam samotný, pouze jeho součást, jež se podílí na jeho utváření.²⁶

Saussure nám nabízí vizualizaci tohoto procesu. Takto si můžeme představit obě kategorie zvuků i představ v jakési nesouběžné paralele, kde ani ideje, ani zvuky nejsou nikterak uspořádány, nýbrž se pohybují v mihotavých říších (*royaumes flottants*) označovaných na straně jedné a označujících na straně druhé. Jde o amorfní a nezřetelné masy, při jejichž setkávání smysl vyděluje znaky. Proto se taky jedná o *articuli* (články). Artikulace je doménou jazyka, který je situován mezi oběma těmito neurčitými masami. Takto se znakem ideje stává zvuk. Saussure zdůrazňuje, že použil právě tuto koncepci, aby se vyhnul mylným představám o materializaci pojmu, nebo spiritualizaci zvuku.²⁷

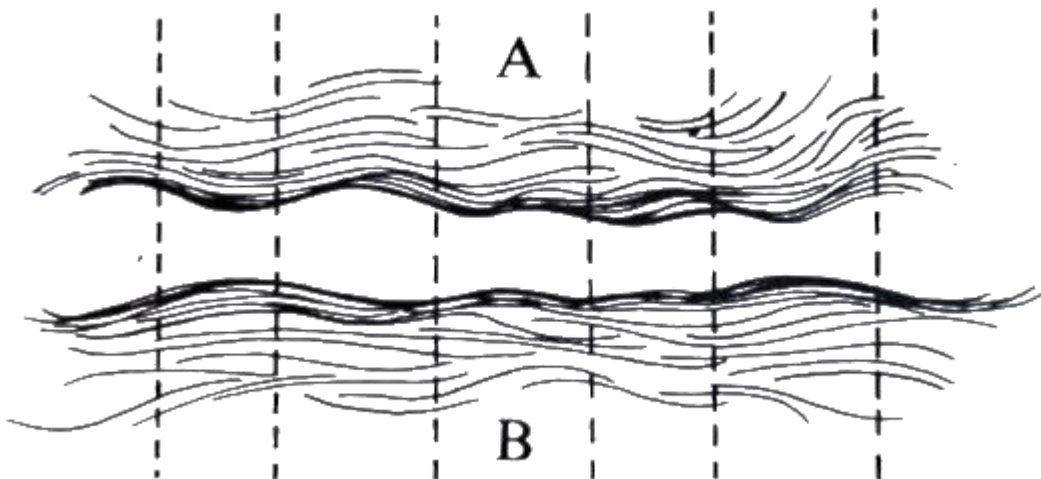
²⁴ Barthes, Roland, *Mytologie*, 115.

²⁵ Barthes, *Nulový stupeň rukopisu; Základy sémiologie*, 91-92.

²⁶ Saussure, 142.

²⁷ Saussure, 139-141

Zpodobnění (obr. 2) výše popsaného děje v *Kursu obecné lingvistiky* (A = plán neuspořádaných idejí, B = plán neurčitých zvuků):

Obr 2. Saussure, *Kurs*, 139.

Saussurův žák a představitel dánské lingvistické školy Louis Hjelmslev tento “pedagogický myšlenkový experiment“ kritizoval. Pokud má lingvistika fungovat jako legitimní vědní obor, není v ní prostor pro to, aby se zabývala postuláty o předjazykových entitách, jako je v tomto případě *myšlenka* či nepřehledný řetězec zvuků (obsahová a výrazová substance).²⁸ Pokud je s to zabývat se výrazem má tak činit bez fonetických nebo fenomenologických předpokladů, a pokud obsahem, v tom případě má zrovna tak činit bez předpokladů ontologických či fenomenologických.²⁹ Hjelmslev dospívá k závěru, že substance závisí na formě. Za použití de Saussurových předpokladů užívaje jeho terminologii můžeme dokonce tvrdit, že na ní závisí do takové míry, že existuje výlučně díky ní, domnívá se Hjelmslev.

Toto je důležité upřesnit, neboť s pojmy forma a substance Hjelmslev pracuje v jiném kontextu, viz v kapitole o konotaci a denotaci. Barthes rovněž používá termínu forma, jak v kontextu přejatém od Hjelmsleva, tak ve svém vlastním, při popisu mechanismu mýtů, viz kapitola o mýtech.

²⁸ Hjelmslev, Louis, *O základech teorie jazyka* (Praha: Academia, 2016), 76.

²⁹ Tamtéž, 106.

2.6 Jazyk a mluva

Neméně důležitým konceptem v Saussurově výzkumném programu je vnitřní dělení řeči na *jazyk a mluvu* (*langue a parole*). Zavedení dichotomie jazyk/mluva bylo klíčové pro rozvoj lingvistiky a pro ujasnění jejího konkrétního záměru. Do té doby byla oborem, který pátral spíše po důvodech historických změn výslovnosti v asociaci a analogii. Jazykověda se zabírala tedy spíše individuálním aktem promluvy než jazykovým celkem, píše Barthes.³⁰

Pro objasnění konceptů jazyka a mluvy v kontextu Saussurovy studie je nejdříve podstatné zmínit, že řeč není pouze srozumitelný sled zvuků, ani její slovní zásoba a gramatika, ani jejich různá kombinace. Má jak individuální, tak sociální rozměr. Není pouze vokální, ale i fyzická. Dělení na *langue a parole* je v tom případě metodologickým nástrojem pro vymezení předmětu studia jazykovědy. Řeč samotná je koncept příliš neuchopitelný, než aby mu odpovídala jedna definice, ba jeden vědecký obor.³¹

Vokální stránka řeči je *nezřetelná masa* nebo taky *fónický řetězec*. Tímto se liší od prostoru, který představuje (zorné) pole. Sám o sobě není zřetelným způsobem vymezený, nebo naplněný předměty s nearbitrárně daným jménem a funkcí, ale vydělováním vizuálních znaků se k nim dobíráme. Na rozdíl od řeči se tento proces v prostoru děje o něco snadněji. Tento příměr moc neslouží, k vyjasnění *jazyka* nebo *mluvy*, ale lze na něm ukázat, jak podle Saussura znaky existují i mimo lingvistický kontext. Bližší je Saussorovi následující metafora z oblasti chemie: Ani jeden z prvků, z nichž se skládá voda, nemá její vlastnosti, ty vyvstávají až při vzájemné interakci.³²

Daleko snadněji definovatelným konceptem než řeč, je pro autora *Kursu jazyk*. Jazykem míní to, co je na řeči mluvčího sociálním. Je to norma řeči. Jde o abstraktní soubor pravidel a systém znaků, k němuž se vztahují. Je dán konvenčně členy společnosti, jímž je používán a jeden samotný jedinec může učinit pramálo, aby na podobě nebo funkci jazyka něco změnil.³³ Jde o „formu, a nikoli substanci“, o „komplexní rovnováhu termínů“.³⁴ *Langue* je např. angličtina nebo francouzština.

³⁰ Barthes, *Nulový stupeň rukopisu; Základy sémiologie*, 65.

³¹ Saussure, 50-51.

³² Tamtéž, 129-130.

³³ Tamtéž.

³⁴ Tamtéž, 150.

Parole je potom promluva v angličtině či francouzštině, ale stejně tak i nápis, signál v Morseově abecedě nebo vysílání v rádiu. Mluva je konkrétním objektem a na rozdíl od jazyku je různorodá stejně jako řeč samotná. Jelikož náleží jedinci, je jí prakticky tolikero druhů co mluvčích. Pokud je jazyk tím, čím je řeč sociální, potom je mluva to, co se na ní jeví být psychickým.³⁵

Pro Saussura je podstatná pouze lingvistika jazyka. Lingvistika mluvy, tedy její výzkum, nemá pro lingvistiku jiný dalekosáhlý účinek kromě opětovného užítu pro studium jazyka. V okamžiku, v němž začínáme vnímat mluvu jako sdělovací proces, se již nejedná o mluvu, nýbrž o jazyk. Je to mimo jiné dáno tím, že obě dvě části – jak jazyk, tak mluva – tvoří nerozlučitelnou dvojici. Jedna část utváří druhou. Tak jako je vývoj jazyka zprostředkovan skrze mluvu, jež ho postupem času formuje a dává mu novou podobu, tak je mluva korigována jazykem, jenž jí udává normu, které se podřizuje.³⁶

Louis Hjelmslev dále rozpracoval tuto problematiku, kdy namísto dvojice jazyka a mluvy hovoří o trojici schématu, normy a úzu (*schéma, norme a usage*).³⁷ Tyto pojmy je potřeba dovysvětlit, neboť Barthes jich taky často využívá.

Schéma je pojem, jež má k Saussurově koncepci jazyka nejbliž. Jde o čistý vzorec (o jeho kostru), plán. Normou míníme žitou podobu jazyka, územ potom jeho lokální podobu. Na analogii výslovnosti určité hlásky by bylo schéma to, jak je fonologicky vymezená, norma její hovorová podoba a úzus podoba hlásky v různých krajinách.³⁸

Když Barthes hovoří o dichotomii jazyka a mluvy, tak jejich vzájemný vztah nazývá dialektickým procesem. Jeden bez druhého není schopen sám existovat. Ani jeden koncept nelze myslet samostatně. Jazyk, konstatuje Barthes, je produktem i nástrojem mluvy.³⁹ Dále postuluje, že podle kontrastu jazyka a mluvy můžeme popisovat všechny systémy označení, nikoli pouze ty verbální.

³⁵ Tamtéž, 47-51.

³⁶ Tamtéž, 54.

³⁷ Hjelmslev, *Essais linguistique* (Kodaň: Det Berlingske Bogtrykkeri, 1959), 64 a dál.

³⁸ Barthes, *Nulový stupeň rukopisu; Základy sémiologie*, 67-68.

³⁹ Tamtéž, 66-67.

Takto můžeme například mluvit o jazyku a mluvě módy (jazyk jako oblečení a mluva jako oblékání), stravování, automobilového průmyslu, či nábytku.⁴⁰ Promluva proto není pro Barthesa nutně verbálního charakteru. I v rámci sémiologické analýzy dochází k redukci zkoumaných předmětů (např. fotografie) na jejich řeč. Tedy na individuální akty promluvy, které mi něco sdělují.

2.7 Konotace a denotace

Konotativní a denotativní procesy jsou základem pro Barthesovu teorii mýtů. Proto si je na následujících několika stránkách vyjasníme. Pojetí těchto dvou pojmů se často může lišit vzhledem ke kontextu, v němž jsou užívané. Některé z nich budou uvedeny.

Denotativní význam je často charakterizován jako přímý, doslovný, interpretačně nenáročný odkaz. S pojmem denotace souvisí i definice, takže, co se týče jazykových znaků, jejich denotativním významem by byl například obsah výkladového slovníku. Denotativním významem fotografie je to, co je na ní vyfoceno.⁴¹

Oproti tomu konotace má blíže k asociaci, může jít i o tu čistě osobní. Nebavíme se však o psychologii. V kontextu sémiologie (sémiotiky) jde často o ty konotační významy, které jsou obecně rozeznávané, nebo kulturně vtištěné.⁴²

2.7.1 Konotace a denotace v díle Johna Stuarta Milla

John Stuart Mill rovněž pojednával o denotaci a konotaci. Jeho představu zde uvádím, protože jde o jednu z nejrannějších systematizací tohoto mechanismu v dějinách západního myšlení. V kontextu Millova díla, které vypracoval pro svůj systém logiky, existuje denotace a konotace v poněkud odlišném užití. Denotace má pro něj význam takový, že slovo denotuje daný objekt. Jinak řečeno, denotačním významem slova je objekt, vůči němuž je jeho užití pravdivé. Konotace jsou všechny ostatní vlastnosti a atributy objektu. Na příkladu slova *bílý* určuje, že denotuje všechny bílé věci, jako papír, sníh, anebo mořskou pěnu, a naopak implikuje (konotuje) bílou barvu jako takovou.⁴³ Při pojmenování je konotace i denotace pro Milla tudíž něco, co se děje zároveň.

⁴⁰ Tamtéž, 76-77.

⁴¹ Chandler, Daniel, *Semiotics The Basics* (New York: Routledge, 2017), 162.

⁴² Tamtéž, 162-163.

⁴³ Mill, John Stuart, *System of Logic Racionative and Inductive*, (London: Longmans, 1930), 19.

Jediná slova, která nic nekonotují jsou, jak se Mill domnívá, vlastní jména. Pakliže nám jména, která přiřazujeme objektům, mohou něco sdělit, nesdělují nám nic tím, že něco denotují. Je tomu naopak, protože informaci přenášejí tím, co konotují. Vlastní jména tudíž v Millově systému logiky nic neznačí.⁴⁴

2.7.2 Konotace a denotace u Rolanda Barthesa, Louise Hjelmsleva

Ve své teorii konotace si Barthes bere na pomoc práci Louise Hjelmsleva a jeho teorii označování. Také on se ve svých studiích zabýval problematikou denotací a konotací. Dle dánského lingvisty je každý značící systém určen plánem výrazovým, plánem obsahovým a vztahem mezi nimi.⁴⁵

Tyto složky již mají v sobě obsaženou dvojici konceptů, o které je v tomto kontextu taky nutno pojednat. Jde o termíny *výraz* a *obsah*. Hjelmslev obou používá k popsání *funkce* znaku. Jsou to veličiny znaku, které zavedl jako pracovní a formální vymezení pro výzkum znakové funkce, tudíž jsou *funktivy* znaku a jako termíny nepotřebují žádné další vysvětlení.⁴⁶ Zároveň je vhodné se pozastavit nad následujícím faktem. Když se zmiňuje o Saussurovi, místo pojmů označujících a označovaných se uchyluje k záměně právě těchto termínů za *výraz* a *obsah*.⁴⁷ Můžeme tedy dojít k závěru, že v případech dichotomií výrazu/obsahu a označujícího/označovaného se jedná do jisté míry o analogické koncepty.

Mezi funktivy musí panovat vzájemná solidarita, tvrdí Hjelmslev. Důvodem toho je, že do znakové funkce vstupují společně. Není jeden bez druhého a není ani znaku samotného. Výraz a obsah samy sebe navzájem nutně předpokládají. Ke každému obsahu je nějaký výraz a k výrazu je jeho obsah.⁴⁸

„Myslíme-li bez mluvení, taková myšlenka není jazykovým obsahem ani funktivem k znakové funkci. Mluvíme-li bez myšlení, a to v podobě zvukových řad, jimž žádný z posluchačů není schopen přiřadit nějaký obsah, je taková řeč jen jakési abrakadabra, a ne jazykový výraz či funktiv ke znakové funkci.“⁴⁹

⁴⁴ Tamtéž, 21.

⁴⁵ Hjelmslev, *O základech teorie jazyka*, 85-86, 149.

⁴⁶ Tamtéž, 74.

⁴⁷ Tamtéž, 73.

⁴⁸ Tamtéž, 74.

⁴⁹ Tamtéž, 74-75.

Jak již bylo řečeno, lingvistika by neměla předjímat substance, ať výrazové, nebo obsahové. Něco podobného je indikované i v Saussurově tvrzení, že jazyk je *formou* nikoliv substancí. Abychom se nemuseli přiklánět k spekulaci o amorfních masách, Hjelmslev dále abstrahuje pojmy výraz a obsah pomocí procesu velmi blízkému k synekdochickému pojmenování. Abstrakcí těchto konceptů samotných na vyšší celky dochází tak k širším předmětům studia, než jsou ony samotné. Nejprve tomu tak je v textu. Tam můžeme sledovat jak výraz i obsah splývají v jednu *obsahovou a výrazovou linii*,⁵⁰ již jsou tvořené znaky, a právě to je, proč mezi oběma budeme předpokládat stejný vztah jako mezi výrazem a obsahem, založený na solidaritě a vzájemném předpokládání.

Aplikováním stejné metody na rozčlenění celého jazykového systému se konečně dostáváme k rozlišení na *výrazový plán* a *obsahový plán* celého systému znaků. Dále nás Hjelmslev informuje, že definice obou jsou zhola funkční a nespočívají na ničem jiném, než na tom, že nelze zaměnit výraz za obsah a naopak, stejně jako není možné jmenovat výraz bez obsahu a *vice versa*.⁵¹ Jsou definovány svou vzájemnou opozicí a solidaritou jakožto funktyv jedné a téže funkce.

Hjelmslev a potažmo i Barthes se pojmu substance nevzdávají zcela. Dánský jazykovědec jej zamítá jedná-li se o předjazykové substance. Nadále jej však používá jako antagonistu v kontrastu s konceptem formy.⁵² Forma představuje soubor epistemologických kritérií jak výrazového, tak i obsahového plánu. Forma je to, co lze pomocí jazykovědy popsat bez použití mimojazykových premis. Substance jsou všechny jazykové aspekty, při jejichž popisu se musíme uchýlit k použití některé nejazykové premisy.⁵³

Abychom mohli vytvořit schéma toho, jakým způsobem se chovají konotační a denotační vztahy, uvažme, že znakové systémy jsou schopné se vrstvit a existovat v hierarchii a hierarchiích, což je teze, se kterou Hjelmslev přichází. Připustíme potom, aby byl jeden znakový systém „zasunut“ pod druhý. Denotační sémiotikou budeme rozumět takovou, pro kterou ani plán výrazový, ani obsahový nepředstavuje další sémiotiku.⁵⁴

⁵⁰ Tamtéž, 85.

⁵¹ Tamtéž, 85-86.

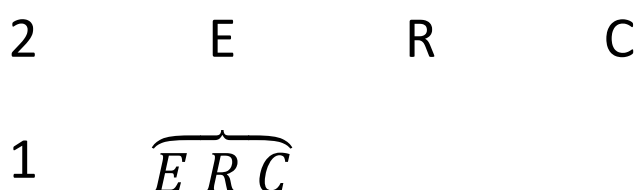
⁵² Tamtéž, 166, 171.

⁵³ Barthes, *Nulový stupeň rukopisu; Základy sémiologie*, 84.

⁵⁴ Tamtéž, 149

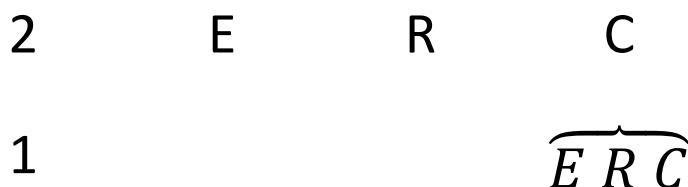
Pokud se stává první systém plánem výrazu systému druhého, získáme model, kdy první představuje denotaci a druhý konotaci (neboť je širší). Dvoustupňový graf níže představuje zobrazení toho, čemu Hjelmslev říká konotační sémiotika. Jde o takovou sémiotiku, ve které je její výrazový plán sám sémiotikou a zároveň nejde o běžný jazyk.⁵⁵ Viz tab. 1.

(*E* = výrazový plán, *C* = obsahový plán, *R* = jejich vzájemný vztah, číslice 1, 2 = úroveň systému)

Tab. 1. Barthes, *Nulový stupeň rukopisu; Základy sémiologie* (Praha: Československý spisovatel, 1967), 123.

V případě, že bychom tento proces obrátili a dovolili, aby se první systém stal obsahovým plánem druhého, nazývali bychom jej potom jeho metajazykem.⁵⁶ Viz tab. 2.

Tab. 2. Tamtéž.

Metajazyk, neboli jazyk o jazyce je termín, který se nejprve objevuje již v díle polského logika Alfreda Tarskeho a v návaznosti na něj i v práci Rudolfa Carnapa.⁵⁷ Metajazyk je předmětem výzkumu i v jedné z lingvistických statí rusko-amerického jazykovědce Romana Osipoviče Jakobsona.⁵⁸

⁵⁵ Tamtéž, 154

⁵⁶ Barthes, *Nulový stupeň rukopisu; Základy sémiologie*, 123-124.

⁵⁷ Sládek, „Metajazyk“, *Slovník literárněvědného strukturalismu*, 445.

⁵⁸ Jakobson, Roman. "Metalanguage as a Linguistic Problem" V *Sv. VII Contributions to Comparative Mythology*, 113-121. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2010. <https://doi.org/10.1515/9783110855463.113>

Pro sémiologický rozbor novodobých společenských mýtů tento pojem přebírá z Hjelmslevovy koncepce Barthes ve svých *Mytologiích*. V tomto kontextu budeme každý metajazyk považovat za systém, kde plánem obsahu je druhotný systémem označování. Jinými slovy takovým systémem je i sémiotika, která se zabývá sémiotikou.⁵⁹ Metasémiotika je například logický kalkul nebo Saussurova sémiologie.⁶⁰

Barthes nám navíc předvádí i způsob (Tab. 3), jak chápat konotaci i metajazyk v saussurovských pojmech:

Sa		Sé
Sa	Sé	

Konotace

Sa	Sé	
	Sa	Sé

Metajazyk

Tab. 3. Barthes, *Základy sémiologie*, 124.

(Sa = signifiant, označující, Sé = signifié, označované)

Budeme-li pokračovat v konceptualizaci druhotných systémů, můžeme teoretizovat další stupně konotace a metajazyka. Konotaci, která je samotná označující, nazveme konotátor. Je tvořen jednotlivými znaky denotovaného systému, proto existuje pouze díky němu. Konotátory jsou koneckonců podle Barthesa „nesouvislé ‚bludné‘ znaky“. Například ideologie by byla označované, zatímco rétorika by byla soubor jeho konotátorů. To znamená, že konotace neustále využívá znaků denotovaného systému bez toho, aniž by je vyčerpávala. Proto u ní není možnost nekonečného regresu, jako je tomu u metajazyka.⁶¹

Barthes stejně jako Hjelmslev potom tvrdí, že v případě metajazyka může dojít k tomu, že se sám stane obsahovým plánem dalšího metajazyka.⁶² Můžeme mít sémiotiku, která hovoří o sémiotice sémiotiky atd. *ad infinitum*.

⁵⁹ Barthes, tamtéž.

⁶⁰ Hjelmslev, *O základech teorie jazyka*, 155-156.

⁶¹ Barthes, *Nulový stupeň rukopisu; Základy sémiologie*, 124-125.

⁶² Tamtéž, 125.

V pozdějším díle při analýze realistického textu Barthes dojde k tomu závěru, že denotace se pouze tváří jako původní, doslovný a nezscizený význam. Nejde vůbec o první význam, avšak pouze o poslední z konotací. Označuje ji za svrchovaný mýtus.⁶³ Barthesovi ostatně byla konotace vždy bližší než denotace, a ačkoli mnoho od Hjelmsleva přebírá, roli denotace spíše vytěsňuje.⁶⁴

3. Struktury a systémy

Pro další postup se ještě pozastavíme nad pojmy *systému* a *struktury*, s nimiž jsme již pracovali a nejsou o nic méně důležité, nejenom pro Barthesovo dílo, ale pro celé strukturalistické a poststrukturalistické uvažování.

Přístup Ferdinanda de Saussura nezpůsobil nic menšího než revoluci, pro kterou bývá označován za otce strukturalismu⁶⁵ (mezi jehož nejvýznamnější představitele se řadí např. Lévi-Strauss, Piaget, Dumézil, Lacan, Althusser) a nepřímo potom poststrukturalismu, jehož představitelé (jako třeba G. Deleuze, J. Derrida, M. Foucault, J. Kristeva, R. Barthes) se vyjadřovali kriticky k některým ze strukturalistických hypotéz.⁶⁶ Uvedme příklad od Judith Butlerové – omyly strukturalismu podle ní zahrnovaly tendenci předpokládat totalitu jazykových struktur de Saussura, nebo domnívání se, že binární opozita Lévi-Strausse jsou univerzální povahy.⁶⁷ Pro objasnění strukturalistického přístupu se budeme nyní věnovat jeho klíčovým pojmům.

3.1 Systém

Přestože Saussure se slovem *struktura* pracoval, daleko důležitější je pro něj pojem *systému*, jehož pomocí popisoval jazyk a jeho funkce.⁶⁸ Jde o soubor arbitrárních znaků a pravidel jejich použití.⁶⁹

Švýcarský lingvista tvrdí, že systém je implikován v řeči. Jedním takovým je právě jazyk. Dokonce je pomocí pojmu *systém* jazyk definován, jak bylo uvedeno výše. Znaky, z nichž se skládá, jsou ve vzájemných vztazích a jsou schopné se navzájem ovlivňovat. To můžeme například vidět na způsobu, jakým se mění artikulace jazykových

⁶³ Barthes, *S/Z* (Praha: Garamond, 2007), 19.

⁶⁴ Češka, Jakub, *Zotročený mýtus: Roland Barthes* (Praha: TOGGA, 2010), 8.

⁶⁵ Sládek, „Struktura“, *Slovník literárněvědného strukturalismu*, 640.

⁶⁶ Sládek, *Česky strukturalismus po poststrukturalismu*, 10.

⁶⁷ Butler, Judith, *Gender Trouble* (Londýn a New York: Routledge, 2006), 54.

⁶⁸ Sládek, *Slovník literárněvědného strukturalismu*, tamtéž.

⁶⁹ Saussure, 52, 102.

jednotek (tedy znaků) v pozici ve větě a v návaznosti na ostatní jednotky ji obklopující.⁷⁰ Vezměme v potaz například francouzský výraz *mois* (měsíc).

„...v *mwa* (*le mois de décembre* „měsíc prosinec“) a *mwaz* (*un mois après* „o měsíc později“) máme dva různé podoby téhož slova, a nemůže tu jít o konkrétní jednotku, smysl je týž, ale zvukové úseky jsou jiné...“⁷¹

Jazykové znaky tedy nejsou plně určeny. Naopak, jsou vymezeny vztahy mezi ostatními znaky, konkrétně jde o vztah opoziční, tedy vzájemné protikladnosti. Samy o sobě nemají žádnou hodnotu. Ta je nabytá teprve rozdílností.

Autor nám pro objasnění pojmu *système* nabízí přirovnání z prostředí stolních her:

„Podobně jako tkví šachová hra zcela v kombinaci různých figurek, má i jazyk povahu systému založeného plně na protikladu svých konkrétních jednotek. Neobejdeme se ani bez jejich znalosti, ani bez toho, že se k nim na každém kroku vracíme.“⁷²

Systémem tedy Saussure míní soubor navzájem se ovlivňujících prvků.

3.2 Struktura

Ačkoli s pojmem *struktura* pracoval již Wilhelm Dilthey při utváření svého psychologického díla, pravý základ pro strukturální metodu položil svým přístupem ke studiu jazyka Ferdinand de Saussure. Svě důležitosti pojem struktura skutečně nabývá teprve až s prací jeho pokračovatelů.⁷³ Přestože po předložení definice se jeho význam bude do větší či menší míry překrývat se Saussurovým *systémem*, jsou mezi oběma koncepty rozdíly, které rozhodovaly o tom, proč se dnes bavíme o strukturalismu a strukturalistech.

Zatímco systémem chápeme soubor s jeho částmi, strukturou rozumíme jejich rozpoložení v jednotný celek. Mluvíme tedy spíše o souboru relací, než souboru prvků. Nejde tedy o popis fenoménu, dle výčtu jeho částí. To, co se pomocí struktury snažíme popsat, je spíše tvar než složení. Louis Hjelmslev definoval strukturu jako

⁷⁰ Tamtéž, 129.

⁷¹ Tamtéž, 131.

⁷² Tamtéž, 133.

⁷³ Sládek, „Struktura“, *Slovník literárněvědného strukturalismu*, 639-640.

„v podstatě autonomní jednotku vnitřních vztahů“⁷⁴ Systémy takto mají svoji strukturu, již můžeme dále dělit na substruktury, makro či mikrostruktury, megastruktury v návaznosti na tom, v jakém měřítku se nám vyplatí daný jev zkoumat.⁷⁵

V jednom ze svých pozdějších spisů Barthes předkládá své vlastní pojetí struktury a strukturalismu. „Struktura je,“ dle Barthesa, „ve skutečnosti *simulakrum* objektu, avšak jde o simulakrum řízené, zúčastněné, neboť imitovaný objekt odkrývá něco, co doposud zůstalo neviditelné, nebo chcete-li, nevnímání na přírodním objektu.“⁷⁶ Přesto komentoval problémy s vymežováním tohoto pojmu, stejně jako termínu *strukturalismus* z něj odvozeného: „Už sto let se bavíme o slově ‚struktura‘.“⁷⁷ Strukturalista věci rozkládá, aby je znovu složil dohromady v něco nového, srozumitelnějšího. Struktura jakožto simulakrum tedy není nic míň než rozum, který byl k objektu přidán. Toto má za následek, že je připojena i hodnota, cosi z člověka, jeho dějin, situace atd...

3.3 Strukturalismus

Tedy se Roland Barthes přiklání k postoji, v němž hovoří o strukturalismu jako o specifické systematizované aktivitě. Mluví o něm jako o uspořádané sérii mentálních pochodů.⁷⁸ Je nutné hovořit o aktivitě, protože nejde o vnímání světa ve skutečné podobě, ale o jeho věrné napodobování, ne však kvůli vytvoření jeho repliky, ale pro lepší porozumění světu samému.⁷⁹ Tímto se liší řekněme od Descomba, jež strukturalismus považoval za vědeckou metodu.⁸⁰

Vymezení tohoto pojmu se věnoval i švýcarský psycholog Jean Piaget, jenž pracoval s dvěma pojmy strukturalismu. Prvním z nich je metodický strukturalismus, co se týče jeho aplikace ve vědě. Druhým by byla strukturalistická filosofie, tedy doktrína.

⁷⁴ Hjelmslev, Louis, *Essais linguistiques*, 21. Z originálu: „[...] il est scientifiquement légitime de décrire le langage comme étant essentiellement une entité autonome de dépendances internes, ou, en un mot, une structure.“

⁷⁵ Sládek, tamtéž.

⁷⁶ Barthes, „L'Activité Structuraliste“, *Essais Critiques*. 214. Z originálu: „La structure est donc en fait un *simulacre* de l'objet, mais un simulacre dirigé, intéressé, puisque l'objet imité fait apparaître quelque chose qui restait invisible, ou si l'on préfère inintelligible dans l'objet naturel.“

⁷⁷ Barthes, „L'Objectivité“, *Critique et Vérité*, 9. Z originálu: voilà cent ans que l'on discute autour du mot „structure“.

⁷⁸ Barthes, *Essais Critiques*, 214.

⁷⁹ Tamtéž, 215.

⁸⁰ Descombes, Vincent, *Stejně a jině*, (Praha: OIKOYMENH, 1995), 81.

Před tou varoval, neboť v momentu, kdy by se strukturalismus doktrínou stal, byl by již překonaný.⁸¹

Podobný pokus o vymezení strukturalismu učinil i Gilles Deleuze, avšak v daleko skromnějším měřítku. V krátkém článku *Á quoi reconnaître-on le structuralisme?*⁸² určuje několik kritérií, která by měl každý strukturalismus splňovat.

Jsou jimi:

1. Symbolické – termín převzatý z Lacanovy psychoanalýzy – Třetí říše vycházející ze zamítnutí míšení reálného a imaginárního.
2. Lokalizace a postavení – princip rozpoložení a prostorovosti nezakládající se na umístění prvku na určitém místě, ale na vzájemném rozpoložení sousedních prvků v rámci struktury jako takové.
3. Diferenciální a jednotlivé – symbolické prvky jsou diferenciací ustanoveny, aby mohly zaujímat svou roli ve struktuře.
4. Diferenciace a diferencující – proces ze třetího principu se děje i struktuře samotné. Je diferenciována od sebe samé podle své pozice v prostoru a čase.
5. Sériovost – prvky struktury se skládají také do konstitutivních sérií, např. společnost a její série jako ekonomika, politika, logistika.
6. Prázdné pole – aby mohlo dojít k pohybu uvnitř struktur existuje vždy předpoklad prázdného místa, jež může prvek zaplnit.

⁸¹ Piaget, Jean, *Štrukturalizmus* (Bratislava: Pravda, 1971), 127-133.

⁸² Ve slovenském překladě: Gilles, Deleuze, *Podľa čoho poznáme štrukturalizmus?* (Bratislava: Archa, 1993).

4. Mýtus

Tento koncept zaujímá klíčovou roli v Barthesových pracích. Jde o kategorii, kterou pevně zasadil do své sémiologické teorie. Navíc analýza mýtu mu sloužila jako základní metoda pro jeho nejpopulárnější řadu esejí, v nichž kritizoval soudobou kulturu.

Slovo mýtus pochází z řec. μύθος (*mythos*) a znamená vyprávění. Společně s jeho kategorizací, funkcí a členěním se stal předmětem výzkumu mnohých vědeckých oborů. Z těch samozřejmých jimi jsou literární vědy, kulturní antropologie, etnologie, folkloristika a lingvistika.⁸³ Mýtem se rovněž zabývá historie nebo sociologie, ale i psychologie a filosofie a pro tuto práci obzvlášť důležitá sémiologie.

Od starověku se význam slova mýtus velice změnil. V nejranějším období byl mýtus pojem, který označoval tvrzení jak pravdivá, tak smyšlená. Postupem času bývá kladen do opozice s Λόγος (*logos* –slovo, rozum, řeč atd.). Později během osvícenství byl terčem kritiky francouzských myslitelů a encyklopedistů (např. Voltaire, Diderot), ještě později se stal tématem pro filozofy i umělce stejně jako pro badatele (např. Nietzsche, Wagner, Bergson, Dilthey, Malinowski).⁸⁴

Jeden z autorů, který měl na Barthesa vliv, byl Roman Jakobson. Ten se z pohledu strukturální lingvistiky věnoval komparativnímu studiu slovanského folklóru a mýtů.⁸⁵

4.1 Struktura mýtu podle Lévi-Strausse

Třebaže jisté sklony k strukturálnímu přístupu ke studiu mýtů můžeme najít již v textech Ernsta Cassirera nebo Carla Gustava Junga,⁸⁶ jeho moderní definici a pojetí pro soudobou strukturální antropologii vytyčil Claude Lévi-Strauss. S jeho prací byl Barthes seznámen, takže i my se jí budeme krátce věnovat.

Ze široké analýzy povětšinou původně amerických mýtů s teoretickým ohledem na strukturální a funkční jazykovědu vypracoval Lévi-Strauss teorii mýtů a obecnou

⁸³ Sládek, „Mýtus“, *Slovník literárněvědného strukturalismu*, 481.

⁸⁴ Tamtéž, 482.

⁸⁵ např. Jakobson, Roman. "Slavic Gods and Demons" V *Sv. VII Contributions to Comparative Mythology*, 3-11. Berlín, Boston: De Gruyter Mouton, 2010.
<https://doi.org/10.1515/9783110855463.3>

⁸⁶ Sládek, tamtéž.

metodu pro jejich analýzu. Navazuje na kontrast jazyka a mluvy.⁸⁷ Dále též přejímá Saussurovu koncepci synchronie a diachronie pro svou polemiku o časovosti mýtu.

Mýtus se vždy odvolává na čas dávno minulý (před stvořením světa, v nejstarších dobách), ale vztahuje se jak k času minulému, tak přítomnému i budoucímu. Protože je však mýtus součástí jazyka a jsme s ním obeznámeni díky promluvě, nevyplatí se mýtus s jazykem navzájem srovnávat. Takovéto rýsování paralel mezi oběma koncepty by učinilo pramálo pro objasnění kteréhokoli z nich. Abychom byli s to mýtus vysvětlit, musíme prokázat, že existuje jak v řeči, tak mimo ni. Jeho ahistorická i historická rovina je patřičný důvod, proč jej můžeme teoretizovat jakožto promluvu a zároveň jako jazyk, ale rovněž jako absolutní předmět.⁸⁸

Ustanovili jsme tedy mýtus jako objekt, který se dá zkoumat z jiných než jen lingvistických hledisek. Můžeme proto v duchu strukturalistického přístupu najít velké skladební jednotky, pomocí nichž dovedeme mýtus analyzovat. Tyto *mytémy* se budou pohybovat na úrovni věty. Strukturální analýza se vykonává na bázi uspořádání *mytémů* do vztahů korelace nebo opozice napříč mýty. Lévi-Strauss má totiž za to, že neexistuje jediný privilegovaný mýtus, že je nutno brát všechny jejich verze. Vykládá to na příkladu mýtu o Oidipovi (při provádění analýzy není důvod, abychom např. nadhodnocovali Sofoklovu verzi oproti té Freudově). Jako analogie mu slouží hudební partitura, jež se má číst diachronicky (zleva doprava) a zároveň synchronicky (všechny linky naráz, odshora dolů).⁸⁹

Toto pojetí synchronie a diachronie se liší od Saussurova, protože v *Kursu* diachronní přístup ke studiu jazyka znamenal zkoumání dějinného vývoje jazyka, a ne komparatistiku jeho jednotlivých variant, jak je tomu v případě Lévi-Straussova mýtu.⁹⁰

⁸⁷ Lévi-Strauss, 184.

⁸⁸ Tamtéž, 184-185.

⁸⁹ Tamtéž, 186-187, 191-193.

⁹⁰ Sládek, „Mýtus“, „Synchronie a diachronie“, *Slovník literárněvědného strukturalismu*, 484, 728-729

4.2 Barthesova koncepce mýtu

Mýtus je v případě Barthesových *Mytologií* promluvou.⁹¹ Mýtus může tím pádem být naprosto vším. Samozřejmě, že ne vše je mýtus. Co toto tvrzení pro nás znamená je, že meze mýtu existují v jeho formě, nikoli však v jeho substanci. Mýty mohou být prastaré, ale vůbec ne věčné. Je to jev dějinný, a proto se objevuje a znovu zaniká pouze v průběhu historie. Žádný nevystává sám od sebe nebo „z přirozenosti“ věcí“.⁹² Mýtus se může stát předmětem výzkumu sémiologie. Značí totiž něco jiného než sebe sama.⁹³

4.2.1 Barthesův znak

Mýtus je promluvou, tím pádem je i sémiologickým systémem, a tak se jako kterýkoliv jiný skládá ze znaků. V jedné z pasáží *Mytologií* nám Barthes připomíná, že znak jako takový je tvořen z dvou složek – označujícího a označovaného, jak je nám již známo. Zvrat přichází ve chvíli, kdy předloží tvrzení, že nejde o dvojčlenný systém, nýbrž o trojčlenný.⁹⁴ Pokud je mezi označujícím a označovaným vztah, který manifestuje znak, potom tento znak by měl v daném systému figurovat jako samostatný člen, má-li být brán jako jednotný celek a představovat předmět našeho výzkumu.

Proč by měl být znak brán ve svém celku, Barthes opodstatňuje následovně: Vztah, který je pro znak určující, není funkcí následné posloupnosti, ale korelací. V žité zkušenosti nevnímáme žádnou dualitu znaku (např. nejprve označující, až potom označované), neboť se nám jeví pouze znak a jeho oba prvky vnímáme smíšené v jedno. Při sémiologické analýze samozřejmě můžeme s oběma členy pracovat, není však možné, abychom jeden zaměňovali za druhý. „Označující je prázdné, znak je plný, je určitým smyslem,“⁹⁵ jak se nám snaží Barthes vysvětlit na příkladu s darovanými růžemi – ty mají reprezentovat mimo jiné vášně donátora. Je na žité úrovni snad nějaká dvojice, totiž vášně a růže? Vůbec ne, odpovídá nám autor. Je tu přítomnost znaku obsahující obojí, tedy růže, jež má představovat vášně, nebo vášní obdařená růže.

⁹¹ Barthes, *Mytologie*, 112.

⁹² Tamtéž, 113.

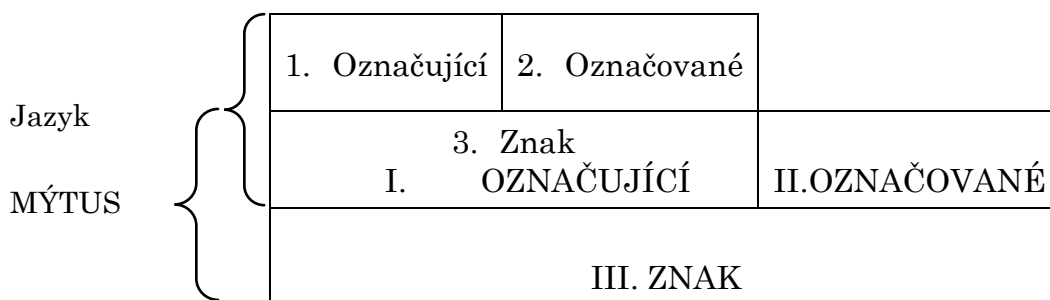
⁹³ Tamtéž, 117.

⁹⁴ Tamtéž, 115.

⁹⁵ Tamtéž.

4.2.2 Mýtus v kontextu Barthesových *Mytologií*

Jak již bylo uvedeno, mýtus je sémiologickým systémem, konkrétně jde o *sekundární sémiologický systém*, protože je možný pouze díky existenci předchozího sémiologického řetězce – totiž lingvistického jazyka a znaků, z nichž se skládá. Ještě přesněji jej Barthes považuje za specifický druh metajazyka.⁹⁶

Tab 4. Barthes, *Mytologie* (Praha: Dokořán, 2018), 117.

Na tabulce výše nám Barthes vyobrazuje, kterou pozici v rámci sémiologického řetězce mýtus zaujímá. Jak je vidno, mýtus se nachází v pozici, kde se stává označujícím pro znakový systém přirozeného jazyka. V souladu s dříve popsanou Hjelmslevovou teorií jde v tomto případě o obsahový plán původního systému, a proto můžeme jednat s mýtem jako s metajazykem. Viz tab 4. Mýtus stojí na konci jako souhrn znaků předchozích, jeden „globální znak“.

4.2.3 Koncept, forma, signifikace

Aby nedocházelo ke zbytečným zmatkům, Barthes volí zavést pro mýtus novou terminologii. Protože se nyní koncepty nacházejí v několika úrovněm systému, kde nám hrozí riziko neustálé redundance pojmů Saussurova slovníku, Barthes se rozhoduje právě tyto nahradit. Z tohoto důvodu nebudeme na úrovni mýtů hovořit o označujícím, označovaném a znaku, ale budeme se řídit následujícím schématem; V kontextu mýtu budeme označující (podle Hjelmslevova výraz) chápat jako *formu*, označované (resp. *obsah*) jako *koncept*. Mýtus potom vyvstává jako *signifikace* namísto znaku. Aby se neobjevila žádná záměna pojmu mezi původním saussurovským slovníkem

⁹⁶ Tamtéž, 117.

a novým mytologickým, označující na čistě jazykové úrovni (té podřazené mýtu) rovněž nahradíme, a sice pojmem *smysl*.⁹⁷

Pro větší zřetelnost uvedeme zrekonstruovanou tabulku se zavedením nového pojmosloví:

Jazyk	}	1. Označující	2. Smysl	
		3. Znak II. FORMA		II.KONCEPT
MÝTUS	}	III. SIGNIFIKACE		

Připomeňme si nyní, že Barthes neomezuje promluvu na její čistě vokální charakter. Jelikož je mýtus také promluvou, ani on nemusí být pouze orální, ba ani verbální. Forma mýtu může mít libovolný charakter. Tak je tomu v případě filmů, fotografií, zpravodajství, divadla nebo marketingu. Může být rovněž objektem, protože i ten může vstupovat do semiózy („může být arbitrárně nadán signifikací“). Mýtus stejně vše, co je na jeho úrovni označujícího, pouze přebírá a původně složený znak redukuje na prostou řeč.⁹⁸

Koncept je specifickým druhem označovaného. Je to tím, že je přizpůsoben ke vztahování se pouze k určité funkci. Barthes tak shledává podobnost s Freudovým pojetím znaku. V něm projev neurózy nebo snový motiv představuje manifestaci latentního smyslu, jež je samotnou intencí a původním záměrem hned několika symptomů (označované může mít více než jednoho označujícího). Smysl úkonu je hlubší než projev. Toto je vlastností konceptu, neboť mýtus (signifikace) není nadán žádnou latentností nebo obsahem, jenž by byl uložen v nevědomí. *Forma* mýtu je jazyková, ne psychická. To mimochodem pro nás znamená, že mytolog se nemusí věnovat psychoanalýze. Barthes tvrdí, že existuje ještě jiná analogie s freudovskou psychoanalýzou. Rolí mýtu není něco skrývat, pouze deformovat, jako u symptomů, o nichž hovoří Freud.⁹⁹

⁹⁷ Tamtéž, 118-119.

⁹⁸ Tamtéž, 112, 117

⁹⁹ Tamtéž, 121-122, 124.

4.2.4 Mechanismus mýtu

Nyní, když jsme seznámeni s konstitutivními jednotkami mýtu, můžeme přejít k popisu toho, jakým způsobem mýtus vzniká, jak funguje, popřípadě jak se chová a jaké jsou dopady jeho konzumace.

Barthes vysvětluje mechanismus vzniku a chování mýtu. Pro lepší ilustraci této problematiky uvádí dva příklady. Prvním z nich je fráze z učebnice latiny „*Quia ego nominor leo*“ (protože se jmenuji lev). Kdybychom ji brali za to, co je v její doslovné promluvě, mohli bychom se dopracovat k jakémusi lvovi obývajícímu savanu, který se nám představuje svým vlastním jménem. To ovšem není tento případ. Neboť se tato věta vyskytuje v učebnici latiny, není ničím jiným než vzorem správné gramatiky, a to je taky jediné, co komunikuje: „Jsem gramatickým příkladem.“¹⁰⁰ Podobným stylem pokračuje v líčení dalšího případu mytologické promluvy.

V časopise *Paris Match* se na titulní straně vyjímá uniformovaný mladík černé pleti, který „nepochybně“ salutuje francouzské vlajce. To by byl doslovný smysl obrázku. Avšak v momentě, kdy se jedná o mýtus, naskytá se zde nový, nabytý smysl, jež je vtažen do sémiologického procesu, totiž že Francie i přes svojí imperiální a koloniální minulost může nadále těžit z bezmezné oddanosti svých vlastenců nehledě na jejich barvu pleti.¹⁰¹

Promluva, kterou mýtus je, se chová tím způsobem, že si přivlastňuje původní hodnotu, ale vyprazdňuje ji. V momentě, kdy se původní smysl stává formou pro promluvu mýtu, vytrácí se původní znění. Mýtus zde postuluje svůj vlastní, již hotový smysl, nějakou historii, řád, příběh. Všechno je již předem rozhodnuto a dáno. Je nám prezentován soubor faktů a hodnot, zatímco původní smysl byl vytlačen, aby se vyprázdnilo místo pro prázdnou, jak Barthes konstatuje, ochuzenější formu. „Zůstává pouze litera.“¹⁰² Dochází zde k něčemu, co Barthes nazývá „abnormálním regresem od smyslu k formě“.¹⁰³

Forma ovšem zcela nevymýtí smysl. Právě způsob, jakým jej pouze ochuzuje, je charakteristický pro mýtus. Je to tím, co Barthes přirovnává ke hře na schovávanou. Forma potřebuje smysl k tomu, aby se v něm mohla patřičně schovat a vydávat se za něj.

¹⁰⁰ Tamtéž, 118-120

¹⁰¹ Tamtéž, 118-119.

¹⁰² Tamtéž, 119.

¹⁰³ Tamtéž, 119-120.

Koncept je konkrétní na rozdíl od formy, která je abstraktní. Příběh, který byl ze smyslu vytlačen formou, se opět v konceptu objevuje, pouze pozměněný. Má vlastnosti historické danosti a intencionality. Vyvolává prožitek přítomnosti a zasazuje uživatele do dobového a sociálního kontextu. Gramatická příkladnost vytlačuje původní ezopovskou bajku na úkor evokace konkrétních faktů; výuky latiny ve školách, segregace od žáků, kteří se latinu neučí, pedagogické tradice. Stejně tak titulní stránka *Paris Match*. Vytratil se na ní původní smysl salutujícího vojáka, koncept jej však uvedl do příběhu o Francii, jejích koloniálních dějinách a jejích soudobých problémech.¹⁰⁴

„Přechodem od smyslu k formě obraz ztrácí vědění, ovšem jen proto, aby lépe přijal vědění skýtané konceptem. Vědění obsažené v mýtickém konceptu je ve skutečnosti vědění zmateným, tvořeným nejasnými, neomezenými asociacemi. Tento otevřený charakter konceptu je třeba patřičně zdůraznit: rozhodně nejde o nějakou abstraktní, očištěnou podstatu; jedná se o beztvaré, nestálé, mlhavé zhuštění, jehož jednota a soudržnost spočívají především v jeho funkci.“¹⁰⁵

Kvůli tomuto širokému rozsahu konceptu Barthes charakterizuje mýtus jako kvalitativně bohatý, jelikož se v konceptu může vyskytovat mnoho obsáhlých narativů. Oproti tomu je tam kvantitativní omezenost – stejný koncept může tvořit označované pro bezpočet forem (nalezneme milion gramatických příkladů z latiny, tisíce propagandistických fotografií atd.). Dochází k redundanci konceptu. Jeden a tentýž koncept je neustále opakován, a tak je jeden koncept velmi častý, avšak ne příliš druhově rozmanitý. Což znamená ovšem více výzkumného materiálu pro mytologa.¹⁰⁶

Mechaniku signifikace, při níž se odehrává deformace smyslu konceptem, Barthes připodobňuje k otáčivému pohybu. Deformace probíhá tak, že ze smyslu je něco zachováno, aby mohl dál sloužit konceptu.¹⁰⁷ To je pravděpodobně i důvod, proč Barthes tvrdí, že mezi smyslem a formou nemůže existovat kontradikce. Forma musí ze smyslu něco ponechat, aby smysl oddalovala.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Tamtéž, 119-121.

¹⁰⁵ Tamtéž, 121.

¹⁰⁶ Tamtéž, 121-122.

¹⁰⁷ Tamtéž, 125.

¹⁰⁸ Tamtéž, 126.

Pro Barthesa je v mýtu přítomné rovněž něco z logiky *alibi*. S alibi je již spřažená prostorovost, konotace prázdného a okupovaného místa. Smysl je přítomen, ale najednou už není, forma je zde, ale uvolňuje místo pro koncept atd.. V tomto zkráceném popisu se dá metafora otáčivého pohybu i alibi spatřit. Argumentoval bych, že něco z logiky alibi je i na mýtu samotném, jelikož může být díky všudypřítomnosti označujícího jakoby na dvou místech najednou.¹⁰⁹

Toto znamená, že pro mýtus je vztah mezi označovaným a označujícím disproporční, zatímco u jazykového znaku je silně ekvivalentní. Z toho se dá vyvodit, že pravidelnost v objemu označovaného a označujícího patrně neexistuje.¹¹⁰

Výsledkem celého mýtotočného děje a jedním z dalších funkcí mýtu je způsob, jakým mýtus nakládá s dějinami. Koncept, který mýtus nasává, je dějinný a je svým druhem interpelativní a imperativní. Vystává z dějinné nahodilosti a vyhledává konkrétního uživatele (mne). Mýtus si též vybírá určitou dějinnou okolnost a vydává ji za věčnou přirozenost. Zaměňuje přítomnost za věčnost, dějiny za přirozený stav věcí.

Tento vztah mýtu k dějinám omezuje jeho arbitrárnost. Signifikace je motivovaná. Pro koncept jsou přijatelné pouze ty smysly, ve kterém můžeme nalézt analogii, navíc, jak bylo řečeno, mezi formou a smyslem nemůže dojít ke kontradikci. Barthes zároveň přiznává, že dějinnost mýtu umožňuje jeho výzkum diachronickým přístupem.¹¹¹

4.2.5 Některé nemytologické systémy

Barthes uvádí několik typů promluv, které se podle něj nemohou stát mýtem. Pro bližší konkretizaci chování Barthesových mýtů je vhodné je popsat.

Mytologizaci je odolná poezie, neboť je podle Barthesa protikladem mýtu, snažící se být *infra-signifikantním* systémem namísto *ultra-signifikantního*, jímž je mytologie. Poezii jde o to přivést znak do původního stavu smyslu a je nejméně soustředěná na formu.¹¹²

¹⁰⁹ Tamtéž, 125.

¹¹⁰ Tamtéž, 122.

¹¹¹ Tamtéž, 125-139.

¹¹² Tamtéž, 135-136.

Barthes popisuje poezii způsobem, jenž poněkud připomíná definici konotační sémiotiky, aniž by tento pojem používal. Zdali se konotační sémiotikou *Mytologie* nezabývají kvůli jejich nedůslednosti pro mýtus, nebo kvůli lepší přístupnosti textu pro širší veřejnost, není zcela jasné.

Dalšími systémy, jejichž promluvy se podle Barthesa mýtem stát nemohou, jsou ty, které jsou obsahově plné. V takové promluvě není prostor pro deformaci smyslu. Typickým příkladem je matematika. Ta je až příliš odolná vůči interpretaci.¹¹³ Barthes dříve napsal esej, v níž se zabývá mytologizací Einsteinovy rovnice ekvivalence energie a hmoty $E = mc^2$. V tomto případě je mýtus možný, neboť se jedná o mytologizaci matematiky jakožto celku pomocí výrazu. Matematicčnost se stává konceptem mýtu.¹¹⁴

V původní esejí *Ensteinův mozek* Barthes nemluví o ideji čisté matematicčnosti jako o tom, co rovnice signifikuje. Místo toho má signifikovat ideu „hladkého lineárního klíče... otevírajícího s magickou přesností dveře...“ Tedy má co dočinění s představami rané a moderní gnóze, s tajnou naukou a ezoterickým smýšlením o vědě. Jestli jde zároveň o ideu čisté matematicčnosti v jakémsi pythagorovském smyslu, nejde z původního textu vyvodit. Navíc je v esejí rovnice zmíněna pouze letmo, v kontextu širšího mýtu Einsteinovy osobnosti.¹¹⁵

Je možné, že Barthes nechce přiznat možnost mytologizace matematické promluvy, a tak se následnou apologií snaží zamést stopy před vlastním prahem. Dalo by se namítnout, že rovnice Eulerovy rovnosti $e^{i\pi} + 1 = 0$ je v současné kultuře popularizované vědy označujícím podobného mýtu jako rovnice Einsteinova. Pokud bychom přijali roli mytologa, mohli bychom tvrdit, že původní smysl rovnice (rovnost obou stran) je nahrazen falešným konceptem matematické krásy a perfektní úplnosti matematiky (jež, jak Gödel prokázal, úplná ani být nemůže). Jistě by šlo najít řadu podobných případů.

¹¹³ Tamtéž, 134-135.

¹¹⁴ Tamtéž. 135.

¹¹⁵ Tamtéž, 71-73.

Takovýchto odchýlení od teorie mýtu vykládané ve stati „Mýtus dnes“ bychom mohli najít v Barthesových raných kritických esejích řadu.¹¹⁶ Z pravidla v esejích, v nichž Barthes analyzuje moderní mýty, je obsahem v první řadě společenská kritika. Sémiologická teorie, kterou vybudoval na Saussurově a Hjelmslevově práci, je až *ad hoc* určena jako ideový základ metody jednotlivých *Mytologií*, navzdory tomu, že metoda v nich použitá, tuto teorii nenásleduje.

Podle Barthesa je ještě možnost, aby se literatura nestala mýtem v případě, že spisovatel zhotovuje *artificiální mýtus*. Tedy mýtus, který byl v rámci díla převzat, aby došlo k jeho resignifikaci. To znamená rovněž prodloužení sémiologického řetězce o další článek. To se podařilo, jak se Barthes domnívá, např. Flaubertovi.¹¹⁷

5. Politická angažovanost *Mytologií*

Barthesovy eseje, jenž kritizovaly masovou kulturu soudobé francouzské společnosti, postupně vycházely v levicovém časopise *Les lettres nouvelles*. Na konci *Mytologií*, knižního vydání vybraných esejů, je dodatek v podobě teoretické stati, ze které jsme dosud čerpali pro popis Barthesovy teorie mýtů. Jak eseje, tak i stať „Mýtus dnes“ provází nepřilíh diskrétní politický nádech. V následující části se pokusíme jej popsat a zjistit, jestli se nepokouší využít původní teoretický rámec pro ideologické účely, a pokud tomu tak je, pokusíme se i objasnit jak toho dosahuje.

5.1 Depolitizace mýtu

„Mýtus je depolitizovaná promluva,“¹¹⁸ sděluje nám Barthes už v nadpise podkapitoly. Není však promluvou depolitizovanou takovým způsobem, že by postrádala politický obsah – nejde totiž o promluvu apolitickou. Jak bylo řečeno, hlavním mechanismem mýtu je vydávat dějinnost za zdánlivou přirozenost. Stejným způsobem to mýtus činí s politickou promluvou. Mýtus sice pracuje s historicky determinovanými společenskými vztahy dané doby, vynořují se v něm však jako již *naturalizované*. Takto promluvy předem prezentované jako přirozený stav věcí mýtus vydává za zbavené svého politického náboje.¹¹⁹ Barthes soudí, že opravdový politický náboj každého mýtu odhalíme tak, že se podíváme na stanoviska označujícího, aniž bychom přihlédli ke stanoviskům

¹¹⁶ Češka, 35.

¹¹⁷ Barthes, *Mytologie*, 136-137.

¹¹⁸ Tamtéž, 143.

¹¹⁹ Tamtéž, 143.

signifikace.¹²⁰ Depolitizace se děje odnětím političnosti od reálné lidské struktury, od sítě sociálních a výrobních vztahů.¹²¹

„Svět vstupuje do řeči jako dialektický vztah lidských aktivit a činů a vychází z mýtu jako harmonický obraz esencí. Došlo k jakémusi kouzelnickému triku, který obrátil skutečnost, vyňal z ní dějiny a naplnil ji přirozeností...“¹²²

Barthes v závěrečné stati *Mytologií* zastává názor, že tato praxe je vlastní *buržoazní ideologii*. Tak jako se buržoazní ideologie sama oprošťuje od svého historického kontextu a pokládá se za popis přirozeného stavu věcí. Tato záměna dějinné arbitrárnosti za přirozenost je shodná s mýtotvornou sémiózou.¹²³

Přestože se Barthesova demytologizace tváří jako antiideologický projekt, autor nám zprostředkovává exkurz do marxistické teorie. Ta byla Barthesovi známa pravděpodobně prostřednictvím Maurice Nadeaua, s nímž se setkal v plicním sanatoriu, kde se léčil z tuberkulózy.¹²⁴ V několika odstavcích líčí buržoazii jako anonymní společnost, jejíž kultura prosakuje do širší společnosti: „Celá Francie se koupe v této anonymní ideologii: náš tisk, film divadlo, literatura...“¹²⁵ atd.. Dozvídáme se, že buržoa se vytrácí v ideji národa. Že ačkoliv neexistují žádné „buržoazní strany“, zájmy buržoazie jsou hájeny skrze středostavovské (maloburžoazní) strany, jež přijímají ideologii a kulturu buržoazie.

Je vhodné zmínit, že celou dobu při zdánlivém teoretizování o mýtech Barthes podsouvá do textu nepřiliš analytické termíny. Sklon k beletrizaci textu je v díle patrný. Barthes často využívá metafor: Mýtus je způsobem, jímž vyprazdňuje smysl, krádeží řeči.¹²⁶ Mýtus funguje na logice *alibi*. Vztahu pojmu *alibi* s kriminalitou si je Barthes plně vědom a nevolí jej náhodou. Povšimněme si, jak má mýtus blízko k buržoazní ideologii i skrze pojmy, které autor volí k jeho líčení. Míjíme tím analogii mezi vykořisťováním smyslu mýtem a vykořisťováním nadhodnoty vládnoucí třídou.

¹²⁰ Tamtéž, 146.

¹²¹ Tamtéž, 143-144.

¹²² Tamtéž, 144.

¹²³ Tamtéž.

¹²⁴ Češka, 9.

¹²⁵ Barthes, *Mytologie*, 141.

¹²⁶ Tamtéž, 133.

5.2 Mýty pravicové a mýty levicové

Barthes uznává, že mýty se vyskytují v rámci obou stran pravolevého politického spektra. Avšak ten levicový je dle něj konceptuálně chudší, neboť není schopen fabulace. Takto přežívá pouze krátkou dobu, nespolehá na dlouhodobou setrvačnost a nemůže ani přebývat a kypět. Je až příliš strohý: „Je snad něco chabějšího než stalinský mýtus?“¹²⁷ ptá se Barthes. Je možné, že se autor jednoduše snaží říct, že levicový mýtus je až příliš vzdálený k realitě, než aby přežil. Oproti tomu je pravicový mýtus všudypřítomný a má velký prostor pro šíření a dost materiálu pro mytologizaci.¹²⁸

Přestože tyto pasáže neapelují k žádné praxi nebo k šíření třídního vědomí, jsou plné zřejmého revolučního étosu. Pokud by autor doplnil text o pár hesel, tyto tři podkapitoly teoretické statě¹²⁹ by se četly téměř jako politický manifest.

5.3 Vepsal Barthes do Mytologií svůj vlastní mýtus?

V Barthesově textu se na různých místech vyskytuje řada anomálií. Pokud bychom příliš dbali na odbornost, mohli bychom jej smést ze stolu kvůli dojmům laxnosti a prvoplánového vypracování. To by byl až příliš ukvapený závěr. Kromě analytického čtení se nabízí i druhé, beletristické.¹³⁰ V této sekci se pokusíme popsat, proč tomu tak je a jaké to má důsledky pro politický aspekt Barthesova psaní. Přihlédneme k práci Jakuba Češky, ve které podrobuje Barthesovy knihy dekompozici. Dále se v ní věnuje polemice o beletrizující povaze Barthesovy tvorby, již klade do protikladu s jejím analytickým záměrem.

Nejprve nám Češka předkládá zajímavou otázku, proč by myslitel, jenž se nejvíce proslavil svým konceptem smrti autora ve stejnojmenné eseji¹³¹, apeloval na jediný správný výklad mýtu. Jinými slovy: pokud je každé čtení přípustné, ať je jakkoli subjektivně určeno a odtrženo od původní autorské intence, proč by mýtu připadalo právě jedno čtení? Jde opravdu Barthesovi o to popsat, jak mýtus komunikuje totéž absolutně všem, nebo se nám pouze snaží vsugerovat svůj vlastní dojem, když si fotografii vojáka prohlíží?¹³² Jisté

¹²⁷ Tamtéž, 149.

¹²⁸ Tamtéž, 146-150.

¹²⁹ Tamtéž, 139-156.

¹³⁰ Češka, 52.

¹³¹ V českém překladě: Barthes, Roland. 2006. „Smrt Autora“. *Aluze: časopis pro literaturu, filosofii a jiné* 10 (3).

¹³² Češka, 21.

je, že alespoň díky *Smrti autora* máme od Barthese dovoleno dojít k libovolné interpretaci jeho díla.

Nejdříve se budeme muset vrátit zpět k reinterpetaci titulní stránky francouzského magazínu. Je nutné si uvědomit, že vyšel během alžírských bojů o nezávislost probíhajících v letech 1954-1962. V tomto kontextu můžeme pochopit, proč Barthes předjímal propagandistický účel přední strany časopisu.

Fotografie salutujícího mladíka je velmi známá, už jen díky Barthesově kritice. Barthes se však dopouští zvláštního vepsání vlastního smyslu do této fotografie.¹³³ Při jejím prvním popisu nás informuje o tom, že voják salutuje s očima upřenými „bezpochyby“ na vlajku Francie.¹³⁴ Po letmém pohledu na fotografii zjistíme, že na snímku žádná vlajka není.¹³⁵ Samozřejmě, že si Barthes je předem vědom nepřítomnosti vlajky, ale jak dále postupuje v analýze fotografie, vlajka se začíná stávat její zřejmou součástí. Na fotografii vlajka sice není, ale v jejím textovém popisu byla vždy. Tímto způsobem je „francouzský černošský voják zdravící tříbarevný prapor“¹³⁶ denotátem psané fotografie, nikoliv však skutečné.

Celý popis používá beletristické prvky. Barthes používá ich-formu „jsem u holiče a podají mi číslo časopisu *Paris Match*...“¹³⁷ Jedno z možných pojetí je, že Barthes prezentuje svůj vlastní mýtus mytologa. V této pasáži jsou především hlavní *modi operandi* mýtu – výklad dějinné nahodilosti jakožto neměnné přirozenosti. Barthes sedí u holiče, nabízí čtenáři něco známého, běžného, ale zároveň dějinného. Je běžné pro příslušníky střední vrstvy navštěvovat holiče. Mýtus tento smysl vyprazdňuje a předkládá nový bohatší koncept: U holiče sedí mytolog, který zrovna pracuje. Podobný mytologický motiv Barthes už jednou popsal v eseji *Spisovatel na prázdninách*.¹³⁸ Češka si všimá, že tento způsob vyprávění je velmi podobný tomu, jež autor připisuje vyprávění mytologickému (Nezapomeňme, že Barthes připouští tvorbu artificiálního mýtu v oblasti literatury).

¹³³ Tamtéž, 22.

¹³⁴ Barthes, *Mytologie*, 118.

¹³⁵ Jedná se o magazín *Paris Match*, č. 326, ročník 1955.

¹³⁶ Barthes, *Mytologie*, 124.

¹³⁷ Tamtéž, 118.

¹³⁸ Češka, 43-45.

Barthes, „Spisovatel na prázdninách“ v *Mytologie*, 29-32.

Nejenže dochází k demytologizaci v esejích, k analýze v teoretické části, nabízí se nyní i možnost, že mýtus vniká i do samotného textu. Pokud jsme již zvolili beletristické čtení, nabízí se nám možnost interpretovat politický ráz textu jako literární prvek.

6. Revoluce jako literární figura?

Samozřejmě, že vždy existuje možnost doslovného čtení. V tom případě bychom mohli Barthesovi vytknout jeho sklony k akademickému marxismu a tendenci dopouštět se lapsů při popisu fotografií. Při beletristickém čtení ale můžeme dojít k závěru, že revoluční étos spisu je pouze figurou v ději.

Každý děj má své postavy. V *Mytologiích* se nám nabízí samozřejmě postava mytologa. Potom jsou dvě implikované, tedy redaktor a čtenář. Redaktor je antagonistou mytologa, neboť mýtus vytváří. Daly by se vést spekulace, zdali tak dělá úmyslně. Čtenář je rovněž součástí děje. V jeho průběhu se dozvídá, že jeho zájmy a oblíbená média jsou ve skutečnosti zkažená.¹³⁹ Češka nabízí tuto postavovou linii *redaktor-čtenář-mytolog* jako nástroj pro interpretaci *Mytologií*.¹⁴⁰

V textu se nikde nenachází model jakési upřímnější alternativy světa, v němž k mytologizaci řeči nedochází. Barthes sice tvrdí, že nebude předem spekulovat o moralitě mytologického procesu, „aby nevykročil z objektivní analýzy“¹⁴¹, přesto jakási *utopie řeči*, řečeno s Češkou, lze při četbě Barthesovy neúprosné kritiky konceptualizovat, neboť je v ní implikována.¹⁴²

Revoluční étos *Mytologií*, pokud není upřímnou kritikou maloburžoazní masové kultury, bychom tím pádem mohli brát jako literární prvek, jimž si mytolog čtenáře získává. Vsugerovává mu jedno konkrétní čtení mýtů, a brojí tak v jeho revoluční snaze. Češka na jednom místě tvrdí, že základy Barthesova narativu se dokonce zdají být postaveny na tomto revolučním étosu.¹⁴³

¹³⁹ Češka, 20.

¹⁴⁰ Tamtéž.

¹⁴¹ Barthes, *Mytologie*, 125.

¹⁴² Češka, 37.

¹⁴³ Tamtéž, 45-47,55-57, 61.

Jestliže čteme *Mytologie* tímto způsobem, nezbyvá nám než se ptát, jestli je jejich vypravěč spolehlivý, či ne.¹⁴⁴ Vepsání vlajky do fotografie by nás rozhodně nabádalo předjímat nespolehlivost vypravěče, ovšem Barthes nikdy netvrdí, že na obálce časopisu vlajka je. Aplikace kategorie nespolehlivého vypravěče by ale naší analýzu textu ještě víc zkomplikovala, a není tak pro ní již příliš mnoho prostoru.

7. Závěr

V této práci jsem popsal zdroje, z nichž Barthes čerpal, popřípadě se jimi pouze inspiroval, k vypracování sémiologické teorie uvedené v *Mytologiích*. Hlavním bodem zájmu byla otázka, jak Barthesova teorie koexistuje v jednom díle s politickým aspektem jeho psaní.

Ukázali jsme si, jak je Barthesovo pojetí mýtu založeno na principech strukturální analýzy vypracované v *Kursu obecné lingvistiky* Ferdinandem de Saussurem. Struktura představy mýtu je vybudována na dichotomii označujícího a označovaného, jež se opakuje napříč jeho sémiologickým řetězcem. Takto je modelována podle Hjelmslevovy koncepce metajazyka.

Základním mechanismem mýtu je záměna původního smyslu za koncept, tedy označovaného původního za označovaný novější. Při mytologizaci dochází k prezentaci dějinné nahodilosti jako esenciálně přítomného a neměnného faktu.

V tomto je mýtus podobný svou funkcí tomu, čemu Barthes spolu s marxisty říká buržoazní ideologie. Její primární úlohou je vykreslovat dosavadní společenský řád jako řád přirozený a neměnný. Celé dílo je svou kritikou maloburžoazní masové kultury a marxistickými vsuvkami provázeno revolučním nábojem, ovšem bez takových forem jako je heslovitost a vybízení k činu, jež by byly typické pro politický manifest.

Pokud tyto politické faktory zasahují do Barthesovy sémiologické teorie, děje se tak pouze po jeho přirovnání mýtu k buržoazní ideologii. Můžeme se ptát, jestli byl mechanismus mýtu záměrně modelován podle ideologie. Zbytek teorie až příliš kopíruje předchozí Saussurovu a Hjelmslevovu práci, než aby do ní Barthes byl schopen promítat nějaký politický názor nebo realitu.

¹⁴⁴ Tamtéž, 50.

Anomální úkazy v textu vybízejí ke čtení díla beletristickým stylem. Barthes jakožto literární teoretik a kritik si byl jistě vědom příměru politické ideologie k jistému typu narativu. Tato analogie byla známa již v jeho době. Pokud svolíme k četbě *Mytologií* jakožto vyprávění, vyvstává děj, při kterém postava revoltujícího mytologa svádí čtenáře ke stejnému způsobu uvažování o prvcích jeho každodenního života a o médiích, které konzumuje. Je tím pádem možné, že politický rozměr *Mytologií* není zcela, nebo vůbec upřímný a slouží pouze jako narativní prvek.

Jistě by šlo celé Barthesovo dílo, tedy nejen *Mytologie*, číst mnoha dalšími způsoby. Například u *Mytologií* je možnost analyzovat vyprávění za předpokladu, že jejich vyprávění není spolehlivé.

Zjistili jsme, že pasáž o fotografii černošského vojáka se dá interpretovat jako uměle vytvořený mýtus. Předmětem další práce by mohlo být vyhledání dalšího možného výskytu mytologizací v Barthesových textech. Napomohlo by to k odhalení skutečné intence autora.

Jelikož Barthes v pozdější *Smrti autora* nabádá k vlastní interpretaci díla čtenářem, dovolím si zmínit svůj vlastní dojem z četby a výzkumu. Ve chvíli, kdy Barthes popisuje funkci a podobu mýtu, nabízí nám užitečnou metodu pro analýzu médií a kultury. V částech, kdy se práce stává politickou, jak v teoretické stati, tak v esejích, můžeme Barthesa číst jako uživatele ironie, což by nám umožnilo odfiltrovat ideologický nános, ať již je míněn upřímně, nebo jako součást narativu.

Anotace

Tématem této bakalářské práce je sémiologická teorie Rolanda Barthesa v podobě, kterou představuje ve svém díle *Mytologie*. V několika kapitolách jsou popsány zdroje, ze kterých Barthes pro svou sémiologickou koncepci čerpal. Vedle Barthesových úvah o znaku a mýtu se objevuje i politická angažovanost spisu. Problematikou tohoto politického ražení textu se práce zabývá. Pojednává o kontextu v němž se politické pasáže nacházejí a zabývá se otázkou do jaké míry jejich obsah ovlivňuje teoretický základ a kompozici díla.

Summary

The subject of this bachelor thesis is Roland Barthes' semiological theory as presented in his work *Mythology*. Several chapters describe the sources Barthes drew upon for his semiological conception. In addition to Barthes's reflections on sign and myth, the political engagement of the book is revealed. The thesis addresses the issue of this political undertone of the text. It discusses the context in which the political passages are situated and addresses the question of the extent to which their content influences the theoretical basis and composition of the work.

Seznam použité literatury

- Atkin, Albert. 2013. "Peirce's Theory of Signs". V *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Metaphysics Research Lab, Stanford University. [on-line] Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/peirce-semiotics>.
- Barthes, Roland. 1964. *Essais critiques*. Collection "Tel quel": Éditions du Seuil. Paříž: Seuil.
- Barthes, Roland. 2001. *Mythologies*. Collection "Tel quel": Éditions du Seuil. Paříž: Seuil.
 - Barthes, Roland. 2018. *Mytologie*. Třetí vydání v českém jazyce. Bod. Praha: Dokořán.
- Barthes, Roland. 2015. *Critique et Vérité*. Éditions du Seuil: Collection "Tel Quel." Paříž: Seuil. [E-pub]
- Barthes, Roland. 1965. *Le degré zéro de l'écriture; Éléments de sémiologie*. Paříž: Editions Gonthier.
 - Barthes, Roland. 1967. *Nulový stupeň rukopisu; Základy sémiologie*. Praha: Československý spisovatel.
- Barthes, Roland. 2007. *S-Z*. Praha: Garamond.
- Butler, Judith. 2006. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Druhé vydání, první v edici Routledge Classics, čtvrtý dotisk. Routledge Classics. Londýn a New York: Routledge.
- Češka, Jakub. 2010. *Zotročený mýtus: Roland Barthes*. Vita intellectiva. Praha: Togga.
- Danesi, Marcel. 2018. *Of Cigarettes, High Heels and Other Interesting Things: An Introduction to Semiotics*. Třetí edice. New York: Palgrave Macmillan.
- Descombes, Vincent. 1995. *Stejně a jiné: Čtyřicetpět let francouzské filosofie (1933-1978)*. Praha: OIKOYMENH.
- Eco, Umberto. 1976. *Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
 - Eco, Umberto. 2009. *Teorie sémiotiky*. Praha: Argo.
- Eschbach, Achim ed., a Jürgen Trabant, ed. 1983. *History of Semiotics*. Amsterdam a Filadelfie: John Benjamins Publishing Company.

- Hjelmslev, Louis. 1959. *Essais linguistiques: Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague*, sv. XII. Kodaň: Det Berlingske Bogtrykkeri.
- Hjelmslev, Louis, 1943 a 1976. *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*. První a druhé vydání. Kodaň: Lunos bogtrykkeri.
 - Hjelmslev, Louis, a František Čermák. 2016. *O základech teorie jazyka*. Druhé, upravené a doplněné vydání (v Academii vydání první). Europa, sv. 54. Praha: Academia.
- Rudy, Stephen. *Contributions to Comparative Mythology*, Berlín, Boston: De Gruyter Mouton, 2010. <https://doi.org/10.1515/9783110855463>
- Lévi-Strauss, Claude. 1996. *Antropologie structurale*. Paříž: Plon.
 - Lévi-Strauss, Claude. 2006. *Strukturální antropologie*. Praha: Argo.
- Meier-Oeser, Stephan. 2003. "Medieval Semiotics". V *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Stanford: Metaphysics Research Lab. [on-line] Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/entries/semiotics-medieval/>.
- Mill, John Stuart. 1930. *A System of Logic Ratiocinative and Inductive: Being a Connected View of the Principles of Evidence and the Methods of Scientific Investigation*. Londýn: Longmans.
- Pierce, Charles Sanders "Grammatica Speculativa." Esej v *Collected Papers of Charles Sanders Peirce* 2, sv. 2. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1966.
 - Peirce, Charles Sanders, and . 1972. "Grammatica Speculativa". V *Lingvistické čítanky: [Díl] 1, 1. sv. Sémiotika*, Bohumil Palek a David Short, 11-104. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. <https://ndk.cz/uuid/uuid:8f9ffd07-02d3-4ece-a1a6-89c033c5efd8>.
- Piaget, Jean. 1968. *Le Structuralisme*. Paříž: Presses Universitaires de France.
 - Piaget, Jean. 1971. *Štrukturalizmus*. Bratislava: Pravda.
- Saussure, Ferdinand de. 1971. *Cours de linguistique générale: Édition critique préparée par Tullio de Mauro*. Paříž: Payot.
 - Saussure, Ferdinand de. 2007. *Kurs obecné lingvistiky*. Vyd. 3., upr., V nakladatelství Academia 2. Praha: Academia.

- Sládek, Ondřej, ed. 2006. *Český strukturalismus po poststrukturalismu: sborník z kolokvia pořádaného Ústavem pro českou literaturu AV ČR k připomenutí třicátého výročí úmrtí literárního vědce a estetika Jana Mukařovského (11.11.1891-8.2.1975) : (Praha, 8. února 2005)*. Brno: Host.
- Sládek, Ondřej. 2018. *Slovník literárněvědného strukturalismu: A-Ž*. Praha a Brno: Host.

